

חידושי לשון בכתבי ר' שלמה זרקא

שלמה אלקיים

א. דברי מבוא

אחת התרומות החשובות של מחקר המרכיב העברי בלשונות היהודים היא התרומה לתולדות הלשון העברית. וכבר עמד על כך ניסן ברגרין בקובעו: 'מקור חשוב ביותר לחקר העברית שלאחר המקרא הם הביטויים העבריים שבלשונות הדיבור היהודיות של ארצות הגולה'.¹ עבודותיו של פרופ' משה בראשר בלבד² העלו חידושי לשון רבים בלהגיה השונים של העברית שבפי יהודי צפון אפריקה, הציגו מלים וביטויים כיצירות חדשות והאירו יסודות עבריים רגילים באור חדש. רשימה חלקית של מלים וביטויים מתוך עבודות אלה תעיד על הצורך הרב שבחישובם של היסודות העבריים בלהגים השונים: 'טרופ'³ הוא היפוכו של כשר; 'פסול'⁴ הוא כינוי לנביא האסלאם; 'חשוקה'⁵ היא מאהבת; 'מדליק' אינו רק 'מבעיר' אלא גם כינוי של העולה השלישי לתורה בשבת וביום טוב; 'בית השרפה'⁶ אינו רק המקום ששרפו בו את הקדשים שנפסלו, אלא הוא ביטוי לציון בית הקברות המוסלמי; הצירוף המקראי 'הם המדברים' המכוון למשה ואהרון הפך להיות בעל שימוש מפתיע: הכסף יענה את הכול; שלושת הטעמים בגירסתם הספרדית 'מאריך טרחא אתנח' הפכו לכינוי גנאי לכל מי שמאריך בדבריו ומרבה טורח על האנשים; ועוד כיוצא בהם הרבה.

אף מאמרנו זה מתכוון להוסיף ולחשוף מלים וביטויים שחלו בהם שינויי צורה ושינויי הוראה. החומר כולו מלוקט מתוך כתבי ר' שלמה זרקא (להלן רש"ז); חתום אָתּוּ בכל כתביו ר' יהודה צרמון.

מאמר זה הוא גירסה מורחבת של הרצאתי של *Innovation dans la composante hébraïque des textes écrits par R. Shelomo Zarka* בכנס הבינלאומי השני על הנושא 'היסודות העבריים והארמיים בלשונות היהודים', שהתקיים באוניברסיטת מילנו, בחודש אוקטובר 1995. אני מודה לפרופ' מ' בראשר על עידודו הרב בכתבת מאמר זה ועל הערותיו שנסתייעתי בהן הרבה.

- 1 ברגרין, עמ' 78.
- 2 ראה ביבליוגרפיה. וכן: בהט; ממן; שיטתית, יסודות; שיטתית, עיון; תדגי, מחזור; תדגי, משקעים.
- 3 בראשר, אלגיריה, סעיפים 26, 53, 64, 77, 81, 82.
- 4 בראשר, במערב, סעיפים 2, 13, 21.
- 5 בראשר, צפון אפריקה, סעיף 14, 16.
- 6 בראשר, היסודות, סעיפים 18, 33, 36.

ב. ר' שלמה זרקא ומפעלו הספרותי

ידיעות מעטות יש בידינו על חכם זה. ר' יוסף הכהן, בעל הספר 'תולדות חכמי תונס', קובע שרש"ז נמנה עם חכמי תוניס, והיה רבם של תלמידי חכמים מפורסמים שהירבו להביא מדבריו בכתביהם. כמו כן מציין הרב טנוגי שמסיבות בלתי ברורות, העתיק ר' שלמה את מגוריו לאלג'יר, ועוד הוא מעריך שהוא נפטר בשנת תרל"ו (1876) ומקום קבורתו בעיר והראן שבאלג'יר. נציין גם שרש"ז נמצא ברשימת רבני תוניסיה שנוהגים להזכירם לביל כיפור אחרי תפילת יכל נדרי.⁷

רש"ז חיבר ספרים הרבה, חלקם עדיין בכתובייד⁸ ורובם ראו אור עוד בחייו:

1) מנוחת שלום – פירוש דרשני לספר תהלים. יצא לאור בליוורנו בדפוס ישראל קושטא בשנת תרל"ג (1873).

2) רנה וישועה חלק א' – תרגום ופירוש להגדת פסח, לרבות ההלכות הקשורות בחג ובספירת העומר. גם ספר זה ראה אור בליוורנו, בדפוס בילפורטי בשנת תרט"ז (1856).

3) רנה וישועה חלק ב' – פירוש על פרקי אבות, חידושי תורה על מגילת רות ועל שבעת האושפזיין, הלכות לשתי הרגלים (שבועות וסוכות) ועוד.⁹ יצא לאור בליוורנו בדפוס בילפורטי בשנת תרל"ז (1877).

4) שי למורא – פירוש דרשני לחומש בראשית ולחומש שמות. חומש בראשית נדפס בארגיל בשנת תרי"ד (1854), ובשנת תרכ"ד (1864) ראה אור חומש שמות.

5) לבד מספרי פרשנות אלה חיבר רש"ז ספר אחד בהלכה, 'זבחי תרועה'¹¹ 'תורת זובחי הובח... מכל דברי הפוסקים עד מרן ומור"ם', ליוורנו תרכ"ז (1867).

6) יוסף חן – 'סיפורו של יוסף מנקל [=מועתק] מן ספר הישר וזינדא פיה [=והוספנו עליו] מן אלגמרא ולמדרש [=מן הגמרא ומן המדרש]'. ספר זה נכרך עם הספר 'שי למורא ח"א'.

7) חיבור אחר שנכרך יחד עם 'מנוחת שלום' הוא 'שבחי השלמי"ם' ובו דברי הלל ושבח לבני משפחת רוטשילד ולמשה מונטיפיורי.

7 ספר חכמי תונס מאת ר' יוסף הכהן טנוגי, בהעקת ר' חי זרקא התרס"ט) בהוצאת מכון הרב מצליח, בניברק תשמ"ח, עמ' רצא-רצב.

8 ראה שי צרפתי, תוניס אלכדרה [=תוניס הירוקה], לוד תשמ"ח, עמ' 76-80.

9 על פי עדותו של ריי טנוגי (לעיל, הערה 7) חיבר רש"ז ספר שו"ת בשם אלפי יהודה וביאור על שניים מספרי רב האי גאון: ספר המקח והממכר וספר משפטי שבועות. ספרים אלה של רש"ז נותרו בכתב-יד.

10 בשני החלקים של 'רנה וישועה' פיוטים לחגים משל המחבר ומשל אחרים.

11 רש"ז הלך בדרכי חכמים רבים בצפון אפריקה שחיברו ספרים בהלכות שחיטה וטריפות. הרב מ' עמאר הביא רשימה גדולה של חכמים במרוקו שחיברו בדרך שיר הלכות שחיטה, ראה במבואו לשיר מכתם, דיני שחיטה וטרפות בדרך שיר לרבנו יהודה אבן עטר, ירושלים תשמ"ט, עמ' ה, הערות 9, 10, 11. הספר הודפס בתוך 'שאלות ותשובות רבי יהודה בן עטר', מהדורת מ' עמאר, ירושלים תשמ"ט.

ספריו הפרשניים-המדרשיים של רש"י דומים בהיקפם, בדרכי הלימוד ובנושאי העיון לספר 'מעם לועז'¹² ואמנם רש"י עשה שימוש בו ואף הביא מעשיות מתוכו.¹³ כמוהו השתמש רש"י בפרשנות המקראית מן התלמוד והמדרש, מן הזוהר ומספרות הקבלה, מן השולחן ערוך ומנושאי כליו, מספרות המוסר ומן הספרות העממית, ושילב בכל האוצר הגדול הזה משלים ומליצות, ניבים ופתגמים. את הכול הוא כתב בערבית מדוברת של יהודי אלג'יריה מתובלת בעברית עשירה וקולחת ובתוספת מלים בספרדית ובצרפתית.¹⁴ ספריו זכו לפופולאריות רבה כבר בחייו, כפי שהוא עצמו מעיד בהקדמה לחלק השני של 'שי למורא': 'ראנא נשוצו בעינינא פי כול מוצאע די פאיין יתמשא בן אדם ישופהום רבאייע רבאייע, והומאן יקראו פיה בפרחא כבירא. וחתא אוחנא פרחנא יאסר אלי זכאנא הקב"ה באש תגי זכות הרבים עלא יידנא' [אנו רואים בעינינו כי בכל מקום אשר יתהלך בו האדם, יראה קבוצות קבוצות קוראים בו (בספר בראשית) בשמחה גדולה, ואף אנו שמחנו הרבה שזיכנו הקב"ה, שזכות הרבים תבוא על ידינו]. פופולאריות זו מסבירה את המהדורות הרבות שיצאו בזמן קצר מאז חיבורם ואת הלימוד מתוכם גם מחוץ לגבולות אלג'יריה.

ג. הפצת התורה בלשון העם

לפני שנעמוד על המרכיב העברי בספרי רש"י בכלל ועל חידושי הלשון שבהם בפרט, מן הראוי לומר דברים אחדים על המניעים שהביאוהו לכתוב את ספריו דווקא בערבית בניגוד למקובל באלג'יריה עד ימיו, שדברים שבקדושה נכתבו בלשון הקודש,¹⁵ וזו לשונו בהקדמה לשי למורא:

קהל עדת בני ישראל, שמעו ותחי נפשכם, תעלמו אלסבה עלאש פיקנא ועמלנא האד אלמצחאף בלסאן ערבי. לאין מערוף שאיין קאלו סיאדנא ע"ה: ואיין האד אלעולם מא ואקפה גיר עלא קיום התורה ומצותיה, מתל אלדי קאל אלפסוק אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי [ירמיה לג, כה] וראנא נשופו אלדי בעוה"ר [בעוונותינו הרבים] פי האד אלתימפו אלמסווד, אלתורה הייא מאשיא והייא תקלאל, מחטוטא פרכנא ומא כאנש מן יפתש עליהא... וידא יקברו פי ידהם

12 על מחבריה השונים של יצירה מופלאה זו ראה בעיקר מ"ד גאון, משכיות על מעם לועז, ירושלים תרצ"ג; M. Molho, Le Meam Lo'ez, *Encyclopédie populaire du Sépharadisme Levantine*, Thessalonique 1945

13 ראה למשל שי למורא ח"ב, עמ' קנב.

14 ראה מאמרו של א"ד קורא, 'מלים שאולות בספר שי למורא', מחקרים בתרבותם של יהודי צפון אפריקה (בעריכת יששכר בן-עמי), ירושלים תשנ"א, עמ' 41-45.

15 לפניו יצא בערבית רק קובץ סיפורים של מחבר אנונימי. ראה יי שיטרית, 'L'Influence du Français dans les langues judéo-arabes d'Afrique du Nord' בתוך יהדות צפון אפריקה, עמ' 158.

[בני אדם] אלמצאחיף די לשון הקדש, יקנטו מנהם, מן סבת אלדי מא יפהמוש מליח, וסיגורו לוכאן כאנו אלמצאחיף מכתובין בלסאן ערבי די באש ראנא מדאריין נתכלמו, עמרהם מא ינולו מן ידהם. [קהל עדת וכו'. דעו את הסיבה מדוע נתעוררנו לכתוב ספר זה בערבית. ידוע מה שאמרו רבותינו עליהם השלום: אין העולם הזה עומד אלא על קיום התורה ומצוותיה. שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמת. ואנו רואים כי בעוונותינו הרבים בזמן הרע הזה, התורה הולכת ומתדלדלת, מונחת בקרן זוית ואין מבקש לה.... (ויש אנשים) כשנוטלים לידיהם ספרים כתובים בלשון הקודש (נפשם) סולדת מהם, משום שאינם מבינים, ואלו ספרים אלה נכתבו ערבית, לשון שאנו רגילים לדבר בה, לבטח לא היו מניחים אותם מידיהם לעולם].

לאחר התלבטויות רבות חש צורך להצדיק את מעשהו לחבר את ספריו בלשון שנועדה לענייני חולין. הוא מציין את העובדה שהתורה כבר ניתרגמה ארמית בידי אונקלוס ויהונתן בן עוזיאל. 'וג'כ תלמוד בבלי וירושלמי כתבוהם בלסאן די באש כאנו יתכלמו פי האך אלזמאן, ומנאין כתרת אלגלות ... וקף רבינו סעדיה גאון ע"ה ופסר אתלורה בלסאן אלערבי'. [וכן התלמוד הבבלי והירושלמי כתבום בלשון שדיברו בה באותו הזמן, וכאשר התארכה הגלות... עמד רבנו סעדיה גאון ע"ה ופירש את התורה בלשון ערב]. וכן על זה הדרך הולך רש"ז ומפרט את היצירות בתחום הפרשנות, הפילוסופיה והמוסר, שנכתבו ערבית או ניתרגמו אליה. גם העובדה שהלהג הערבי יהודי, 'המשובש' כדבריו, אינו דומה ל'לסאן ערבי אלפציה אלחקאני' [=הלשון הערבית הצחה והאמיתית] לא הרתיעה אותו. כי בהעדר ידיעה מינימלית של הלשון העברית, קיומן של מצוות יומיומיות כגון תפילה וקריאת שמע, נטילת ידיים וברכת המזון וכיוצא בהן, הועמד בסכנה.¹⁶ רש"ז נדרש אפוא לעמוד בפרץ, ועל כן נקט פעולה בלתי שגרתית: הפצת התורה בלשון העם, בערבית מדוברת.

ד. המרכיב העברי בספרי רש"ז

הקטע המשמש אותנו לצורך זה לקוח מ'רנה וישועה ח"ב' (ראה נספח), והוא 'החידוש השלישי' (כלשונו של המחבר) משבעת 'החידושים' שייעד המחבר ללימוד במשך שבעת ימי חג הסוכות. הקטע מקיף כשלושה עמודים ומחצית העמוד כתובים בכתב רש"י. הוא

16 פעולתו של רש"ז חופפת את עידן הכיבוש הצרפתי באלג'יר, למצער בחלקו. הקולוניאליזם הצרפתי לווה בשורה של שינויים, שבבסיסם השאיפה להשתית את סדריה הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים של אלג'יר על המסורת הצרפתית. שינויים אלה העמידו בהכרח את הקהילות בפני אתגרים חמורים, בשעה שלא היו ערוכות להתמודדות עם כל הכרוך בהם. אולם יש להודות שהמשבר החל עוד דור אחד או שניים לפני כיבוש זה. משבר זה מתואר היטב במאמרו של מ' ויינשטיין, 'המשבר הרוחני והחברתי בקהילת אלג'יר במאה הי"ח ובראשית המאה הי"ט'. יהדות צפון אפריקה, עמ' נב-סג.

נבחר משום שהוא מייצג נאמנה הן את דרך פרשנותו של המחבר לפסוקי המקרא והן את המרכיב העברי המשוקע בחיבוריו מבחינת היקפם ותחומי השימוש של יסודותיו השאולים. הוא גם אב טיפוס למבנה דרשותיו. בדרשותיו של רש"י ניתן להכיר יסודות צורניים ותכונות רטוריות – בראש הדרשה הוא מעמיד פסוק או מאמר חז"ל ולאחריו קושיה או סידרה של קושיות.

תיאור מבנה זה עשוי להסביר לנו אחת ממלות המפתח בלשונו: 'בהקדים'. תיבה זו לעולם היא חלק ממבנה תחבירי קבוע: 'פצר/תרץ+חכם/מפרש+בהקדים שאין [=פירש/תירץ+חכם/מפרש+בהקדים אשר]:¹⁷ 'ופצרו למפרשים בהקדים שאין מערוף אלי בן אדם מא יזכא ישוף פני שכינה גיר פי ווקת למיתה [=ופירשו המפרשים בהקדים כי ידוע שבן אדם אינו זוכה לראות פני שכינה אלא בשעת המיתה].¹⁸

המקבילה הערבית בלשונו של רש"י במעמדים תחביריים דומים היא 'נסבכו' [=אקדים/נקדים]: הגיע זמן קריאת שמע של שחרית [הגדה של פסח, מעשה ברבי אליעזר] אהנא כאיין עדנא וואחד אדקדוק... אגיר באש נוואגבו האד אדקדוק נסבכו שאיין קאל אתלמוד פי ברכות [ח ע"ב] [=יש לנו לדקדק... אלא כדי ליישב דקדוק זה נקדים אשר אמר התלמוד ...] רנה וישועה ח"א סב ע"א. תפוצתה הרבה של 'בהקדים' מלמדת שיותר משהיא נושאת משמעות מילונית, היא ממלאת תפקיד רטורי. היא (או מקבילתה הערבית) מציינת אחת הדרכים שבאמצעותן ניסה המחבר למשוך את קהל שומעיו כדי לעקוב אחרי דרשותיו. לאחר שהמבנה של הדרשה נתקבל, חדלה 'בהקדים' לשמש במשמעה הראשוני והפכה להיות חלק מצירוף כבול – 'בהקדים שאיין קאלו' [=בהקדים מה שאמרו] – שמאפשר לשומעים להשתתף בדרשה אם לא בדיבור, לפחות במחשבה. היותה מילת מפתח במבנה של הדרשה לא הצריך עוד את צירוף הכינוי הפעול 'בהקדימו/בהקדימם'.¹⁹

עיון בטקסט שבנספח מלמד שהלשון הערבית תופסת בו כשישים אחוז בלבד, פסוקי המקרא העומדים להירדש, קטעי פסוקים המשמשים בסיס לפיתוח הדרשה ומלים מלשונות אירופה²⁰ מהווים כעשרה אחוזים, ואוצר המלים והביטויים העבריים ששימשו אותו בכתיבתו²¹ מהווים כשליש מכלל לשונו. בשל היקפו הרחב של מרכיב עברי זה נצמצם את בדיקתנו לתופעת לשון אחת בלבד, כי יש בה כדי להדגים את העושר הרב שבלשונו – כוונתי לשמות הפעולה במשקל קטלות. משקל זה קיים בכל רובדי הלשון, וכל מסורת

17 לעתים רחוקות בלבד נשמט צירוף השעבוד 'שאיין'.

18 כל הדוגמאות והמובאות בפרק זה לקוחות מן הקטע שבנספח, אלא אם כן צוין מקור אחר.

19 מבנה זה מוצאים אותו לעתים מזומנות באור החיים' לר' חיים בן עטר (1696-1743), הנה דוגמה: על הפסוק 'תאמר שרי אל אברם חמסי עליך' וגו' (בראשית טז, ה), מקשה ר' חיים הן על התנהגותה של שרי והן על דרך תגובתו של אברהם; הדרך ליישוב קושיות אלה פותחת: 'אכן יתבאר העניין בהקדים דבריהם ז"ל. וראה א' טויטו, רבי חיים בן עטר ופירושו אור החיים על התורה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 18 ואילך.

20 ראה הערה 14 לעיל.

21 ייצוג גדול של המרכיב העברי עולה לאין שיעור על כל מה שידוע לנו מן היצירות שנכתבו לעז או שניתרגמו אליה, השווה דרך משל, שורצולד, עמ' 22.

לשון מקומית מוסיפה עליו צורות ומחדשת הוראות לשמות קיימים. מתוך אוצר לשונו של רש"י נרשמו מאה מלים ויותר במשקל זה, מהן על פי המקרא כגון: גאות, זנות, מלכות, עבדות, מרדות; מהן מאוצר לשון חכמים כגון: אומנות, אלהות, אבילות, גמילות, גירות, דלות, זריזות, זכות, חסידות, ליצנות, נידות, עניות, רמאות, רחמנות, רכילות, שליחות, ועוד הרבה; מהן מספרות ימי הביניים: התגברות, סמיכות, קמצנות, רשעות, מצרנות, התבודדות ועוד. ועוד קבוצה של מלים המצויות במסורותיהן של עדות ישראל:²² חניפות²³, נעימות, עשרות, עשירות, צדיקות, צדקות, קביעות. מלבד כל אלה משתמש רש"י במלים אחדות שהוראתן נעדרת מן המילון או שהיא מיוחסת לספרות מאוחרת יותר.

אחדות: 'זלעיקר הוא תעמלו תשובה ותכון לאחדות בינתכום [=והעיקר הוא שתעשו תשובה ותהיה האחדות ביניכם] (רנה וישועה ח"ב, ז ע"ב). 'אחדות' היא תיבה מספרות ימי הביניים וקשורה תמיד באחדותו של האל, כלומר היותו אחד ויחיד, ואלו בהוראה של שיתוף מלא והסכמה כללית היא מובאת במילון עפ"י מנדלי: פירוד הלבבות והתרת קשר האחדות בתוכנו.

מסירות: כאנו לגוים דלבלאד יכרהו ליהוד יאסר... ועיאו יצרבו פיהום למסירות לצולטאן דלבלאד [=גוי העיר שנאו את היהודים הרבה... ולא הפסיקו מלהלשין עליהם בפני מלך העיר]. (רנה וישועה ח"ב, קנו ע"ב). תחת 'מסירות' במשמע זה משמשת 'מסירה' בספרות השו"ת.

רוממות: 'ר' הייא רוממות די הייא מדת הגאווה' [= (האות) 'ר' היא רוממות שהיא מדת הגאווה] (רנה וישועה ת"ב, קנו ע"א). הוראה זו אינה במילון.

ה. חידושי לשון בכתבי רש"י

בפרק זה נדון בחידושי לשון אחדים שלא נתפרשו במקומות אחרים. אחדים מהם זכו לדיון מפורט בעבודותיו של פרופ' מ' בריאשר,²⁴ אך הוא תנא ושייר.

א) אחת למעלה ושבע למטה - ביטוי לציון התנהגות של זלזול. 'וראנא נשופו בעוה"ר האד אלמצוה דתפלה, קנטו אנאס מנהא יאסר... מא יצליווהא גיר פי ביותהום... ועמלוהא ביחיד אחת למעלה ושבע למטה' [=והרינו רואים בעוונותינו הרבים שמצוות התפלה, גם לבם של אנשים בה... והם מתפללים רק בבית ביחיד אחת למעלה ושבע למטה] -

22 ראה שרביט.

23 שימושה של 'חניפות' אצל רש"י מעניין בפני עצמו: 'ח' חנופה די הייא לחניפות [=האות) 'ח' (מסמלת) חנופה שהיא החניפות]. האבונה שהוא מקיים בין 'חנופה' לחניפות' מלמדת על השתגרות בדיבור של זו האחרונה.

24 ראה בדברי מבוא לעיל.

(רנה וישועה ח"א קמו ע"ב). ביטוי זה לקוח מ'סדר העבודה' של הכהן הגדול ביום הכיפורים. כפי שהוא מתואר במסכת יומא ובפיוטי 'העבודה' של תפילת מוסף ביום הכיפורים. במקורו מבוסס הביטוי על שמונה נתינות של דם הפר ודם השעיר, שהכהן הגדול נצטווה לתת על הארון שבקודש הקדשים ולפני הפרוכת המבדילה בין הקודש לבין קודש הקודשים. המשמעות החדשה שנוספה לו היא על פי המשכו של המאמר תוך הזות מקומו של ההפסק במאמר: 'אחת למעלה ושבע למטה, ולא היה מתכוון' – והיא נתאפשרה בזכות קרבתו, הלשונית בעיקר, לביטוי אחר: מעלה מטה [=בקירוב, לערך], שרש"ז עושה בו שימוש תדיר.²⁵

(ב) בחיים חיותו - ביטוי נפוץ אצל רש"ז והוראתו 'בעודו בחיים': 'מנאיין בן אדם ירוץ באלו לקרייתו פי האד אלילא... זאייד יכון זוכה להקבלת פני שכינה בחיים חיותו' [=כשבן אדם נותן את דעתו ללימוד בלילה זה... יזכה להקבלת פני שכינה בעודו בחיים] (רנה וישועה ח"ב, עג ע"ב). הצירוף מופיע פעם אחת במקרא: 'כי המכר אל הממכר לא ישוב ועוד בחיים חיותם' (יחזקאל ז י"ג) ושיעורו: המוכר לא ישוב אל אחוזתו בשנת היובל גם אם יהיה בחיים. רש"ז לא שינה הרבה ממשמעותו הראשונית, אך הוא הצילו מ'בדידותו' והשתמש בו כמטבע לשון לכל דבר ועניין.²⁶

(ג) הסגר - עד כה נתפרשה משמעותו כביטוי לאבלות או ככינוי ללימוד ולסעודה לזכר הנפטר,²⁷ שהיו עושים בקהילות אלג'יריה. רש"ז הרחיב את הוראתו לכל לימוד המתקיים בלילה דווקא: 'אידיא הייא ולדת בן זכר יצחאך באבאה דלוולד פי לילת אלמילה, אידיא קדרו הקב"ה, יעמל הסגר (בילאצה)' [=אם היא ילדה בן זכר, על אבי הבן לעשות הסגר בערב הברית, אם הקב"ה סיפק בידו] (שי למורא, עמ' רו הסוגריים במקור - ש"א). וכן: 'כאיין שי חסידים ויראי שמים אלי מן בעד מא יקציו להסגר די לילת שבועות ימשיו יטבלו'. [=יש חסידים ויראי שמים, שלאחר סיום ההסגר של ערב שבועות, הולכים לטבול] (רנה וישועה ח"ב, עט ע"ב).

(ד) חיצונים - בהרבה כינויים משתמש רש"ז כדי לציין את השדים: משחית, מזיקים, וכן חיצונים: 'אידיא האדך בן אדם מא יעמלשי ביה [בממון] מצוות ומעשים טובים כף אלחק, ראהו דאך אלממון ידכל פי אלרשות אלחיצונים' [=אם בן אדם זה לא יעשה בן

25 כגון 'זהווא יפרגו פילבלאד חסאב שהאר מעלה מטה' (רנה וישועה ח"ב, קס ע"א) [והוא מעגנו בעיר משך חודש מעלה מטה]. והוא כבר נתפרש על ידי פרופ' מ' בראשר. ראה בראשר, היסודות, סעיף 28; הנ"ל המרכיב, סעיף ד'.

26 סופרים עשו בו שימוש במשמעות של 'חיים', ראה בק"הודה.
27 בראשר, אלג'יריה, סעיפים 63, 75.

(בממון) מצוות ומעשים טובים כפי הראוי, ממון זה יעבור לרשות החיצונים²⁸ (שי למורא, עמ' 169).

ה) ימי העמדה – צירוף זה מציין אחת משלוש התקופות בחיי האדם: ימי העלייה, ימי העמדה, ימי הירידה. וכבר עמד פרופ' משה בראשר על שימושו אצל חכמים בני תאפילת ועל החידוש הלשוני שבו²⁹ ואנו לא באנו אלא לאשר את השערות בדבר קדמוניותו. השוני היחיד הוא בקצבה לכל אחת מן התקופות: 'לאיין כאינין, פי בני אדם תלאתא דלווקת אלי הומאן ימי עלייה, ימי העמדה, ימי הירידה. ימי עלייה הומאן מן לווקת אלי כלאק בן אדם חתא יוצל יכון עומרו עשרין עאם... מן לעשרין עאם חתא יכון פי עומרו כמסין עאם הומאן ימי העמדה... מן לכסמין עאם ולקודאם הומאן ימי הירידה' [כי יש בתקופת חייו של האדם שלוש תקופות שהן ימי עלייה, ימי העמדה, ימי הירידה, ימי העלייה משעת לידתו של האדם עד הגיעו לגיל עשרים שנה... מגיל עשרים עד הגיעו לגיל חמישים – ימי העמדה... מגיל חמישים והלאה הם ימי הירידה (רנה וישועה ח"ב, כד ע"א).³⁰

ו) כבי כול – בלשונם הכתובה והמדוברת של יהודי צפון אפריקה מציין כביכול את אחד מתארייו של הקב"ה.³¹ בכתבי רש"י כתוב תמיד בשתי תיבות 'כב יכול': 'וכאנת לגדולה דיאלהום אלי כאנו מעוזוין ומכרומין ענד הקב"ה כב יכול' [=היתה גדולתם [של ישראל] שהיו יקרים ונכבדים בעיני הקב"ה כב יכול] (רנה וישועה ח"ב כד ע"א). 'כב יכול יתעלה שמו באש יעראף לגמיע אדנייא קוותו וגבורתו'. [=כב יכול יתעלה שמו כדי להודיע לכל העולם כוחו וגבורתו] (שם ט ע"א).

ניסן ברגרין הקדיש מאמר ל'כביכול', למקורותיו, לדרכי כתיבתו ולמסורתו, אך הוא לא הכיר מקור כלשהו לכתיבה בשתי תיבות³² אולם הוא הביא מקור שעשוי להסבירו: בסוף ימי הביניים מוצאים אנו ביאור על כביכול בדרך דרש. ר' ישועה בן יוסף בן החצי השני של המאה ה-15, יליד אלג'יר שעבר לספרד, מפרש את המלה בזה הלשון: 'כביכול... ר"ל התורה שנכתבה בכ"ב אותיות יכולה לומר דבר זה אבל לנו אי אפשר, אי נמי כ"ב נוטריקון כתוב בתורה [=כביכול, כתוב בתורה יכול לומר].³³ אין ספק בדבר, שרש"י שימר מסורת כתיב עתיקה, שהתהלכה באלג'יריה עוד במאה ה-15. ועוד זאת אנו למדים: הדרש שדורש ר' ישועה בן יוסף עשוי להסביר לנו את

28 בלשון המקובלים, כינוי לכוחות הטומאה, ראה בן יהודה.

29 בראשר, המרכיב, סעיף 28.

30 בראשר מוסר את החלוקה הבאה: 'ימי עליה עד שנת ארבעים, העמדה עד שנת שישים ומשנת שישים והלאה מגיעים ימי הירידה' – המרכיב, סעיף 28 הערה 48.

31 בראשר, היסודות, סעיף 21 והערה 52.

32 ברגרין, עמ' 267-271.

33 ברגרין, עמ' 269 והערה 17. כל הסוגריים מכל הסוגים במובאה זו, במקור (ש"א).

קריאתה של תיבה זו, כפי שהיא מתהלכת עד היום בפי בני צפון אפריקה: 'כביכול' - ולא 'כביכול'.³⁴

(ז) לייצן - 'ולאכן מנאיין יגי קודאמהום וואחד די הוא לייצן ויהדרלהום להדאדראת די באש יטחאכו, יחוננו עליה וייעטיווה שאיין יכדו' [וכשיבוא בפניהם לייצן ויספר להם דברים מצחיקים, ירחמו עליו ויתנו לו את מחסורו] (רנה וישועה ח"א, י' ע"א). המילונים,³⁵ למעט יאסטרווב ובן יהודה, מתעדים את הצורה המכוזצת - לייצן, או בכתיבה החסר, לייצן;³⁶ כך הוא גם התיעוד בספרו של בן ציון גרוס.³⁷ רש"ז משמר מסורת שזכרה מצוי במדרש שוחר טוב לתהלים, מזמור א': 'אמר לה הנחש [לחנה] מן העץ הזה אכל המקום וברא את העולם, ואם אתם אוכלין ממנו אתם יכולים לבראות עולם כמוהו, שנאמר "והייתם כאלהים" (בראשית ג, ה). אלא כל אומן שונא בר אומנותיה. מכאן שהיה לייצן'.

(ח) מים קטנים - לשון נקייה לשתן. עד כה תועד על פי לשונם הכתובה והדבורה של בני מרוקו ובני תימן.³⁸ רש"ז מקיים את תפוצתו גם בקהילות צפון אפריקה אחרות: 'אידיא כאן פי דיך אסאעא די ורחץ עמל מים קטנים וכסל ידו, מלזום יבארך על נטילת ידיים [אם בשעה של 'ורחץ' [הסימן השני בסדר ליל הפסח] עשה מים קטנים ורחץ ידיו, עליו לברך על נטילת ידיים] (רנה וישועה ח"א, נא ע"א). הצירוף הוא הכלאה של שני ביטויים מלשון חז"ל: 'מי רגלים' ו'קטנים'.³⁹

(ט) מעשה שטן מצליח - (לרוע המזל). הצירוף הידוע כבר מימי הביניים הוא 'מעשה שטן'. התוספת 'מצליח' הובאה על פי רש"י לפסוק 'וירא אהרן ויבן מזבח' (שמות לב, ה): 'וראה אהרן שהצליח מעשה שטן'. אולם בתפקידו התחבירי החדש (הסגר) תועד עד כה בלשונם הכתובה והדבורה של יהודי מרוקו.⁴⁰ בכתביו של רש"ז מופיע עשרות פעמים: 'גאזו שי אייאם, מעשה שטן מצליח, קאמת ואחד אשרפה [עברו ימים אחדים, מעשה שטן מצליח, אירעה שרפה] (רנה וישועה ח"ב, קמה ע"ב).

(י) עטוף - ציצית. וצאבו יצללי פי עמידה בלעטוף וווג דתפלינות אעליה [ומצא אותו

34 ראה בראשור בהערה 31 לעיל.

35 ראה ביבליוגראפיה.

36 הכתיב החסר מרמז על גזירתה מליץ המקראי (תהלים א, א).

37 ראה גרוס, עמ' 109, 273.

38 בהט, עמ' 179, רצהבי, עמ' 156.

39 ראה ברכות כה ע"א.

40 בהט, עמ' 191.

(את ר' אלכסנדר) מתפלל תפלת עמידה בטלית וזוג תפילין על ראשון] – שי למורא, עמ' קצ.⁴¹

אין ספק שברכת 'להתעטף בציצית' השפיעה על צמיחתה של צורה זו.⁴² מאמר תלמודי אחר השגור בפי תלמידי חכמים שימש כמצע מתווך ואיפשר את עלייתה של 'עטוף'; 'אמר ר' זירא ... עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה: טעון הדחה, עיטור ועיטוף...'. בפירוש 'עיטור ועיטוף' נחלקו חכמים. רב פפא: 'מעטף ויתב', כלומר מתעטף בטליתו ויושב; רב אסי: 'פרס סודרא על רישיה', שפירושו – היה פורס סודר על ראשו.⁴³

(יא) פיטור – פִּטור. צורת 'פיטור' מובאת במקורות שלאחר המקרא רק בהקשר של 'גט פיטורין': 'ודין דיהוי ליכי מינאי ספר תירוכין ואגרת שבוקין וגט פיטורין' (גיטין פ"ט מ"ג).⁴⁴ ברגיל, בהוראת שחרור מחובה, מצויה במשנה צורת 'פִּטור': אמר רבי עקיבא: מודה אני בזה שהוא קרוב לפטור מן החובה (הוריות פ"א מ"ב). רש"י משמר צורת 'פיטור': 'בן אדם פי האד לעולם מא ענדו חתא צד פיטור מן למוד תורה' [בן אדם בעולם הזה אין לו אף צד פיטור מלימוד תורה] (שי למורא, עמ' סו). צורה זו שקולה על דרך 'פיסול', הנקריית הרבה בתפילות בעלות אופי מיסטי: 'ולא ימצא בנו ולא בזרענו שום פגם ושום פיסול ולא יכרת זרענו ח"ו' (מתוך תפילת 'רבנו של עולם' הנאמרת לאחר שבע ההקפות בשמחת תורה⁴⁵).

(יב) צורה עכורה – כינוי לאדם מכוער: 'רפד עינו ושאף וואחד בן אדם מאשי מקאבלתו צורה עכורה אלי עומרו מא שאף פִּדנייתו בן אדם פי דיך לכליקא אודונייא אוסתענאב וקאל ברוך משנה הבריות' [נשא עינו וראה אדם הולך לקראתו, צורה עכורה, שמעולם לא ראה בריאה רעה כל כך. התפלא ואמר: ברוך משנה הבריות] (רנה וישועה ח"ב, לא ע"א). המקור שעליו נסמך רש"י מובא בתענית כ ע"א: 'מעשה שבא רבי אלעזר בן רבי שמעון... נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר, אמר לו: שלום עליך רבי, ולא החזיר לו. אמר לו: ריקה, כמה מכוער אותו האיש, שמא כל בני עירך מכוערים כמותך...'⁴⁶.

41 במקום אחר מתאר רש"י את המפגש בין החסיד האורח לבין ר' אלכסנדר בשינוי קל: במקום 'עטוף' – ציצית (שי למורא, עמ' 213).

42 כל המסורנים, ביניהם תלמידי חכמים חשובים, שאליהם פנית, אינם מכירים תיבה זו ככינוי לציצית, ואף משקלה טעון בירור נוסף. משקל קיטול נמצא תמיד בכתבי רש"י בכתב מלא.

43 אף עגנון השתמש ב'עיטוף' במשמע ציצית: 'מי שיצא שלם בגופו יצא ויחף אפילו בגד של ציצית לא הניחו לו הפורעים. נתאנחתי על אנשי עירי... טעה אלימלך הקיסר לחשוב שאני מתרגש על שמתפללים בלא עיטוף' (אורח נטה ללון, עמ' 16).

44 על פי גירסת הדפוס. בכ"ק גט פיטורין – חסר. השינויים הנוספים בקטע משנה זה בין הדפוס לבין כ"ק אינם מעניינים כאן.

45 וראה גם תפילת 'רבנו של עולם' המסיימת את סדר 'תשליך'. אף מסורת תימן במשנה גורסת 'פיסול' תחת 'פסול': 'ולא נמצא פיסול בעומר' (אבות פ"ה מ"ח). משנה כתב"ד תימני, הוצאת מקור, ירושלים תשל"ל. וראה גם אוצר לשון הקדש של בני תימן, ת"א תשל"ח, ערך 'פיסול'.

46 במקום אחר עמדתי על העיבוד הספרותי שעשה רש"י במקורות השונים, ששימשו אותו כמצע

נראה שרש"ז ביקש ביטוי רך יותר מפני כבודו של התנא ר' אלעזר. על כל פנים 'צורה כורה' אין לה תיעוד במקור אחר.

(ג) ריקם ריקם לגזרה שווה – עני מרוד.⁴⁷
 יקבל חוכום אשי"ת בצבר... אלי אפילו דאך לחמייר מאתלו ובקא ריקם ריקם לג"ש
 מא ענדו ג'יר אסקף אטראקי ורבי לכאלקי' [וקיבל את גזרת השם יתברך מרצון ואפילו
 חמורו הקטן מת ונשאר ריקם ריקם לגזרה שווה] (רנה וישועה ח"ב, קמה ע"א).⁴⁸
 מקורו של הביטוי בקידושין יז ע"א: 'תנו רבנן: כמה מעניקים לו [לעבד]? חמש סלעים
 מכל מין ומין [מציאנך ומגרנך ומיקבך] (דברים טו, יד), שהן חמש עשרה סלעים, דברי
 ר' מאיר... מאי טעמא דרבי מאיר? יליף 'ריקם-ריקם' מבכור. [לומד גזרה שווה:
 'ריקם' האמור בהענקה - 'לא תשלחנו ריקם' (דברים טו, יג) - 'ריקם' מ'בכור בניך
 תפדה ולא יראו פני ריקם' (שמות לד, כ).⁴⁹] 'גזרה שווה' איבדה במקרה זה את משמעותה
 כאחת משלוש-עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן ונתפסה כפשוטה: גזרה של ממש.

(ד) שופע – שפע. כבר במקרא מצויות מלים משורש אחד בשני משקלים וללא הבדל
 משמעות: בשם/ בשם, חסר/חסר, ועוד.⁵⁰
 'שופע' נקריית לראשונה בויקרא רבה (בדפוסים אחדים בלבד): 'ג' נוטלין בשופע
 ונותנין בשופע: הארץ, הים והמלכות' (ויקרא רבה ד, ב);⁵¹ ובמקבילתו בספרי.⁵² כך
 יהודה מביא במילונו מקורות מאוחרים יותר (ראשית חכמה לר' אליהו די וידאש ומעגל
 טוב' להחיד"א), ומוסיף ששימושה [של שופע] 'ביחוד בתה"פ עם ב"'. בכתבי רש"ז עולה
 צורת 'שופע' פעמים רבות בצירוף ב' היחס ובלעדיה: 'ועליה אידא אחנא נעמלו צלא
 באש הקב"ה יזוולנא הרעב מן לבלאד ויעטינא אשופע האש נקדיו בשופע מנאיין למיתה
 מהזאלא פלעולם... לאיין מגאיין הקב"ה יצחאך יעטי לכיר ושופע ללעולם מא יעטי ג'יר
 ללעאישיך' [לכן אם נתפלל שהקב"ה יסיר את הרעב מן העיר וישפיע עלינו את השופע,
 מה נועיל בשופע בעוד שהמיתה מצוייה בעולם... כי כשהקב"ה חפץ להביא טובה ושופע
 לעולם, אינו מביא אלא לחיים] (שי למורא, עמ יג).⁵³

לדרשותיו, ראה אלקיים.

- 47 ביטוי זה מצוי פעמים אחדות בשבח חיים, קובץ סיפורים עממיים בערבית-יהודית מוגרבית בשינוי
 קל: 'ריקם מגזרה שווה', ראה בהט, עמ' 280. אולם הוא אינו מציין לא את מקורו ולא את דרך
 התהוותו.
 48 שיעורו של הפתגם 'אסקף אטראקי ורבי לכאלקי' הוא שלא נותר לו אלא להשליך על ה' את יתבו.
 49 וראה רש"י למקור בשמות, שם נוקט לשון 'גזרה שווה'.
 50 פלמן, עמ' 87.
 51 במהדורת מ' מרגליות, ירושלים תשי"ג-תשי"ך, עמ' פג: 'בשפע'.
 52 'כי שפע ימים יינקו' (דברים לג, יט). שנים נוטלים בשפע (ונוטלים) [ונותנים] בשפע: ים ומלכות
 – ספרי דברים, פיסקה שנד מהדורת א"א פינקלשטיין, עמ' 416 (הסוגריים במקור – ש"א).
 53 מצאנו את 'שופע' גם בקובץ הסיפורים 'עושה פלא': 'שכבר הזמין הבחור מקודם השבת הכל

השימוש שעשה רש"י בכתבי החיד"א אינו מוטל בספק.⁵⁴ דרך כתבים אלה מצאה 'שופע' את דרכה לתוך אוצר לשונו של המחבר. אולם השימוש הרב שהוא עושה בה ניתן להסבירו גם מצד אחר. נראה ש'שבע' המקראית וצירופיה – 'שבע שמחות' (תהלים טז, יא), 'שבע נפשו' (משלי יג, כה) – שימשו מקור השראה לצמיחתה. ואפילו תיבת 'שופי', בעיקר על פי הוראתה המאוחרת השפיעה.⁵⁵

ו. דברי סיכום

המלים והביטויים שהבאנו במאמר זה מלמדים על השפע הרב של יסודות עבריים הטמונים עדיין בתוך כתבים, שמחמת לשונם (ערבית) וכתבם (כתב רש"י) אין יד החוקר מגעת אליהם. הממצאים שהעלינו מרחיבים את ידיעותינו על היקף התפשטותם של שימושים אחדים של יסודות אלה בקרב קהילות ישראל מעבר למה שנתפרש לנו עד כה.

בשופע: בשר דגים ותרנגולות' (עושה פלא השלם, ירושלים תשי"ט, עמ' רנה).
 54 ראה למשל בהקדמה לספרו 'רנה וישועה' ח"א. רש"י מזכירו כמעט בכל עניין ובפסקי ההלכות, בשמו הידוע 'החיד"א' או 'ארב אזולאי' [הרב אזולאי].
 55 על שופי במשמע שפע ראה פירושו של מהרז"ו לבראשית רבה טז ב: 'שם האחד פישון' (בראשית ב, יא) מגדל פשתן ומימיו מהלכין בשופי.

נספח (מתוך רנה וישועה ח"ב, קנט ע"ב-קסא ע"א)

חידושים לז' אושפיזין – יום שלישי, חידוש לכבוד יעקב אבינו ע"ה

וויקרא יעקב שם המקום ההוא פניאל וגוי ותנצל נפשי [בראשית לב, ל].
עדנא אהנא וואחד אדקדוק לאיין לייסס די פניאל מא ירמו גיר עלא כי ראיתי אלקים
פנים אל פנים, ומא עלא להצלה די קאל ותנצל נפשי, מא מביין פיה חתא שום רמו.
ופצרו למפרשים בהקדים שאיין מערוף אלי בן אדם מא יזכה ישוף פני שכינה גיר פי
ווקת למיתה, ומא טול אומאן די הווא חי, מא יכון ענדו חתא קדר באש ישוף פני שכינה,
מתל מא קאל אלפסוק כי לא יראני האדם וחי, וסיבה די מא יקדרש ישוף פני שכינה
בחיים חייתו נקולו ואחד למשל למה"ד [למה הדבר דומה] לוואחד גביר עצום די כאן
עשיר גדול, ומן כותרת לעשרות דייאלו עמל פי באלו באש ימשי יגיר אר למונדו
וישוף פי גמיע לחכמות דלבלדאן ובעד למסאייל אוכרין די עמרו מא שאפהום, וכאן
מאשי מן בלאד לבלאד חתא תקבץ בוואחד לבלאד כבירא אלי גמיע לחכמות ולעגאייב
די כאיינין פידנייא לכול תמא מגמועין. חין דכל לדיך לבלאד מא ערפו חאד, ובקא
מחאייר יאסר, אלי פאיין מא ימשי תתליף עליה אטריק. ומעשה שטן מצליח פֿיטריקו
תלאקא מעאה וואחד בן אדם גדול מן דיך לבלאד וסלם עליה וגאבלו בכבוד גדול ושרכו
לקוניסאנס בינתהום, וחכאלו דאך לעשיר אסיבה די עלאש גא לדיך לבלאד,
וקאללו דאך בן אדם כון מהאני אלי מא יכון ענדר מתא תכמוס, אנא חאצר לכדמתך,
באש נחאוס ביך לבלאד ותתפרג פי גמיע לחכמות ולעגאייב די כאיינין אהנא, ופי כאטרך
נסמאח פי גמיע שוגלי, ודאיים נכון מעאך טול אומאן די נתי הוני. וגאוובו דאך לעשיר:
אידא תעמל פייא האד לכיר נכאפיך בכיר עצים, וכאן דאך בן אדם מא יפארקוש מן
אשמש לצל, גיר כול נהאר יוורילו עגאייב וחכמות עלא כול טבאע, וכדא גוסטו כביר
דאך לעשיר, ודכלת מחאבא כבירא בינתהום די מא ענדהא חתא קייאץ ולא חסאב,
ומרא מרא כאן יכבר ביה דאך לעשיר ויעטיה אריגלוס, וטאלו פי מלאקייתהום,
והווא יפרגו פילבלאדד חסאב שהאר מ"מ [=מעלה מטה], מן בעדו נטק דאך לגביר
וקאללו לדאך לחביב דייאלו: יא חביבי תכון מעלום וואיין ראני כדית לפלאצא באש
נצפר צבאח בכרי ונרגאע לבלאדי ועטאה ריגאלו כביר. ונטק דאך לאהוב וקאללו: יא
צאחבי, אידא תעמל מליח תויד תקעד אהנא שי אייאמאת ונווריר עגאייב וחכמות אלי
עומרך מא שופתהום פי אייאמך, וגאוובו דאך לגביר וקאללו: מא ימכנש נקדר נזיד
נקעד כתר, לאיין כתר רסלת אתוקלא כאמלא די ענדי ורסלת גמיע חוואייגי, ומא בקית
גיר אנא ולמתעאלם, וגדא צבאח בכרי נרכבו פי דלזאנס מן גיר תעטיל, חין שאף

* דרשה זו מובאת כלשונה בתוספת סימני פיסוק אחרים. פסוקים ושברי פסוקים ששימשו לצורך הדרשה הודגשו בקו. המלים העבריות - באות מודגשת; ובפיזור - מלות בלשונות אירופה.

דאך לאהוב אלי מא חאבש יקעד כתר, דיך אסאעא קל לדאך לגביר: פי האד לעשייא דיבקאת נחאווס ביך לוואחד למוצאע ותשוף עגאייב די עומרף מא שופתהום פינדייך, ותאכד גו ס ט ו כביר. וגאוובו דאך לגביר: ראני חאצ'ר, וענדי גו ס ט ו קבל מא נצפ'ר נשוף וואחד למסאלא די תשרחלי קלבי, ונכון נכמם פיהא פיטריקי. והיידך צאר. משא מעאה דיך לעשייא דיבקאת ופרג'ו פי וואחד לחידוש כביר, עומר ופינדייטו מא שאף דאך לעגב, ובקא כיף אלמדהוש. וצאר לדאך לאהוב וקאלל: ו כולי מגלוד פיך, חסאבני נתי אהוב נאמן ותחאבני מלב ומנפש, סאעא דאבא ראני נשוף אלי מא כאנש פינדייא וואחד שונא גמור כיפף. קדו קדו כאנת תמשי עלייא האד לפרג'א די דאבא, לאיין ולוכאן לבארח משית מעא לגאשי דיאלי די סב'קו, כונת נ פ י ר ד י מן יידי האד לחאג'א, לאיין ראהי מחסובא מקאבלתי כתר מן דוך לפראג'ת לכול די ווריתני מן נהאר אלול חתא לליום. ונחאב נערף אש טלאע פי באלף באש מא ווריתניש האד לעגב מן נהאר לוול אלי ג'ית, לאיין האדי חאג'א כבירא יאסר, כאן יחאבלך אידא נתי אהוב, הייא לוולא די תבדא תפרג'ני, וגאוובו דאך לאהוב: מן כותרת למחאבא דיאלף אלי ענדי פיך בדמא, מא חאביתש נווריך האד לחידוש מן לוולא, לאיין ולוכאן שופתו מן לוול, כאנו לחידושים לכול די נווריך לעגאייב ב ל ג ר א ד ו ס נהאר אכיר מן נהאר, באש יכון ענדך גו ס ט ו פי כול נהאר מן טבאע, ולאכן דאבא די שופתך די סידארית באש לאום תצפר צבאח בכרי, לאזמני מרוב אהבתך באש נווריך האד לחידוש נפלא, באש תאכד גו ס ט ו ותתפכרני. האדא למשל. ונמשל הווא מערוף: אלי בן אדם לעולם כול נהאר יכון ענדו בעד אתענוג גדיד, ולאכן יום למיתה הווא נהאר אתענוג לכביר, אלי ישוף שכינת רם ונשא, ויכון ענדו תענוג גדול כיף אלי קאל אלפסוק: תוסף רוחם יגעוץ [תהלים קד כט] וחינ אנשמה די הייא חלק אלוה ממעל תשוף אשכינה, יכון ענדהא חשק גדול, מאחר די הייא חלק מנהא. ואידא תקול עלאש הקב"ה מא עטאנאש רשות באש נשופו אשכינה בחיים ג'יר פי ווקת למיתה דווקא, ולוג'אב הווא: לאיין ולוכאן בן אדם בחיים חיותו ישוף פישכינה, מא שאייכש יקעד עאייש פי האד לעול[ם] כלל, לאיין אנשמה כפי טבעה לאום תתלסק פי שכינה ומא תחאבש תקעד כתר פילגוף די בן אדם כלל, ומוכרח ימות בן אדם. עליהא אסתנא הקב"ה חתא לווקת די יחאב אצדיק יכון מסתלק מן העולם הזה, דיך אסאעא יורילו הקב"ה כל טוב הצפון לו לעוה"ב [לעולם הבא], ולאום אנשמה תכון מסתלקת ומא תחאב תקעד כתר פילגוף די בן אדם, והאדי הייא מיתת נשיקה. ועליהא משה רבינו כאן יתמנא באש יכון משיג האד להשגה גדולה, וקאללו הקב"ה כי לא יראני האדם וחי [שמות לג, כ] ג'יר חתא יוצל לווקת אלי יחאב יכון מסתלק מן העולם הזה, דיך סאעא יקדר ילחאק להאד למדרגה, ומערוף חקירת הראשונים אידא נשמה די בן אדם כתר פילגוף דו דלמלאכים אוולא לא, ועליהא יעקב אבינו כאן מסתפק אידא נשמה דיאלו חלק אלוה ממעל, ועלייא מן עולם המלאכים אוולא פילגראדו דלמלאכים, ועליהא פי האד למלאקייא די דעוות למלאך תפשטלו אספק אלי נשמה דיאלו חלק ממעל, לאיין ולוכאן כאנת פילגוף דו דלמלאכים. פי דיך אסאעא די שאף למלאך, כאנת אנשמה מסתלקת מנהו ותתבקט פי למלאך די הווא מן טבעהא. והאדי כוונת

לפסוק ויקרא יעקב שם המקום פניאל [בראשית לב, ל], לכוונה אלי נשמה דיאלו חלק אלוה, ומהישי חלק מן למלאכי[ם], והראיה כי ראיתי אלהים [שם, שם], די הווא למלאך, פנים אל פנים, ואפילו הכי ותנצל נפשי. ולוכאן כאנת מן לגרא דו דלמלאך, בהכרח כאנת תכון מתדבקת בשורשה ומא תקעדש פילגוף דיאלו כתר.

הפניות ביבליוגראפיות

- אלקיים
בהט
- ש' אלקיים, 'עקרונות הינוכיים בכתבי ר' שלמה זרקא' (בדפוס).
י' בהט, המרכיב העברי בערבית היהודית הכתובה של יהודי מרוקו, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ט.
- ברגרין
בנייהודה
בראשר, אלגיריה
- נ' ברגרין, עיונים בלשון העברית, ירושלים תשנ"ה.
א' ב'יהודה, מלון העברית הישנה והחדשה (16 כרכים), ירושלים תש"ז-תשי"ד.
מ' בראשר, 'המרכיב העברי בערבית של יהודי אלגיריה (קהלות תלמסאן ועין-תימושנת)', חקר עבר וערב, מוגשים ליהושע בלאו בהגיעו לשיבה, תל-אביב וירושלים תשנ"ג, עמ' 135-191.
- בראשר, במערב
- , 'על כמה חידושי לשון במרכיב העברי בערבית היהודית במערב (ובמזרח)', מסורות ה-ו (תשנ"א), עמ' 35-49.
- בראשר, היסודות
- , 'על היסודות העבריים בערבית המדוברת של יהודי מרוקו, לשוננו מב (תשל"ח)', עמ' 163-189.
- בראשר, המרכיב
- , 'בחינות בחקר המרכיב העברי בערבית היהודית החדשה במזרח ובמערב', מסורות ג-ג (תשמ"ט), עמ' 147-169.
- בראשר, צפון אפריקה
- , 'מלים עבריות וגלגוליהן בערבית היהודית בצפון אפריקה, ברית עברית עולמית, כנס ברצלונה (תשמ"ט)', עמ' 125-139.
- גרוס
יאסטרוב
- בי"צ גרוס, המשקלים פעלון ופעלון במקרא ובלשון חכמים, ירושלים תשנ"ד.
M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, The Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic Literature*, New York 1886-1903.
- יהדות צפון-אפריקה
כי"ק
ממן
- יהדות צפון-אפריקה במאות י"ט-כ, בעריכת מ' אבוטבול, ירושלים תש"ם.
כתביד קויפמן למשנה, A50, (מהדורת צילום, ירושלים תשכ"ח).
א' ממן, 'ליהויו של המרכיב העברי במוגברת היהודית, מסורות ה-ו (תשמ"ט)', עמ' 171-201.
- פלמן
שורצולד
שיטריט, יסודות
- ק' פלמן, חילופי צורה במסורות לשון, ירושלים תשמ"ב.
א' שורצולד, 'סוגי לשון וספרות ביהדות הספרדית', פעמים 50 (תשנ"ב), עמ' 4-28.
י' שיטריט, 'יסודות עבריים בערבית של יהודי מרוקו: לשונו של שיר מוסלמי בלבוש יהודי', מסורות ג-ד (תשמ"ט), עמ' 203-284.
- שיטריט, עיון
- י' שיטריט, 'עיון חברתי-פרגמטי-לשוני במרכיב העברי שבשירה הערבית של יהודי צפון-אפריקה: היבטים טקסטואליים', מסורות ה-ו (תשנ"א), עמ' 251-311.
ש' שרביט, 'שמות במשקלי קטלות, קטילה, קטילות, לשוננו לעם 243-250 (תשל"ט)', עמ' 285-292; (תש"ם), עמ' 77-83.
- תדגי, מחזור
תדגי, משקעים
- י' תדגי, 'מחזור בערבית-יהודית מערבית', מסורות ח (תשנ"ד), עמ' 91-160.
—, 'י' תדגי, 'משקעים עבריים בלשון הנשים במרוקו, דברי הקונגרס העולמי האחד עשר למדעי היהדות, חטיבה ד' כרך ראשון, תשנ"ד, עמ' 193-200.